

*Originalni članci/
Original articles*

STAVOVI MLADIH U SRBIJI O RIZICIMA I
UČESTALOSTI UPOTREBE PSIHOAKTIVNIH
SUPSTANCI MEĐU VRŠNJACIMA

ATTITUDES OF YOUTH IN SERBIA ON RISK
PERCEPTION OF DRUGS USE AND
ESTIMATION OF PEER USE

Correspondence to:

dr Biljana Kilibarda,

specijalista Socijalne medicine

Institut za javno zdravlje Srbije

„Dr Milan Jovanović Batut.”

11000 Beograd, Srbija

Tel: 00 381 604443040

00 381 11 2684 566 ext 127

E-mail: kilibarda_b@batut.org.rs

Biljana Kilibarda¹, Slađana Jović², Verica Jovanović³ i
Đurđa Kisin¹

¹Institut za javno zdravlje Srbije, Beograd, Srbija

² Medicinski fakultet univerziteta u Nišu, Srbija

³EuroHealth Group

Apstrakt

Ključne reči

zloupotreba droga, mladi, percepcija
rizika, procena korišćenja među
vršnjacima

Key words

substance use, youth, risk perception,
peer drug use estimation

Brojne studije koje su rađene u svetu, pokazuju da mladi nisu u dovoljnoj meri svesni rizika koji upotreba određenih psihoaktivnih supstanci nosi, kao ni o stvarnoj zastupljenosti korišćenja droga među populacijom jer smatraju da su psihoaktivne supstance mnogo zastupljenije u društvu nego što to u stvarnosti jesu. Cilj rada bio je analizirati stavove mladih o zastupljenosti korišćenja PAS među njihovim drugovima i o rizičnosti upotrebe različitih psihoaktivnih supstanci i utvrditi razlike prema polu, regionu i iskustvu u korišćenju PAS. Za analizu je korišćena baza podataka iz ESPAD istraživanja koje je u Srbiji sprovedeno 2008. godine na nacionalnom nivou na uzorku od 6533 učenika starih šesnaest godina. Rezultati su pokazali da 21.9% učenika smatra da bar jedan od njihovih prijatelja koristi marihuanu dok je 6.4% učenika navelo da je deo kruga prijatelja koji koriste marihuanu. Procena zastupljenosti korišćenja psihoaktivnih supstanci među njihovim drugovima zavisi od toga da li su i sami koristili psihoaktivne supstance, a razlike su statistički značajne na nivou $p < 0.001$ za sve vrste supstanci. Mladi koji su neku ilegalnu supstancu koristili makar jednom tokom života u najvećem procentu smatraju da većina ili svi njihovi drugovi koriste PAS. Učenici koji su koristili ilegalne droge smatraju u većem procentu da povremeno ili redovno korišćenje svih PAS koje su navedene u upitniku nije rizično u poređenju sa korisnicima samo legalnih PAS i abstinencijama. Rezultati dobijeni u ovom istraživanju ukazuju da postoje razlike u percepciji rizika i zastupljenosti korišćenja droga među vršnjacima i naglašavaju važnost sagledavanja ovih stavova pri planiranju preventivnih aktivnosti.

UVOD

Efikasnost preventivnih programa varira i zavisi od niza faktora, a pojedine preventivne aktivnosti nisu uvek zasnovane na dokazima. Jedan od razloga nedovoljne efikasnosti preventivnih programa leži i u nedovoljnom broju istraživanja o društvenim i kulturalnim faktorima koji utiču na upotrebu psihoaktivnih supstanci [1].

U Srbiji se sprovodi veliki broj aktivnosti u cilju prevencije zloupotrebe PAS koje su u većini slučajeva u domenu univerzalne prevencije [2] i uglavnom uključuju informisanje mladih o štetnim efektima psihoaktivnih supstanci zbog čega bi trebalo prepostaviti da veliki broj mladih adekvatno procenjuje rizičnost ovakvog ponašanja. Međutim, brojne studije koje su rađene u svetu, pokazuju da mladi nisu u dovoljnoj meri svesni rizika koji upotreba određenih psi-

hoaktivnih supstanci nosi, kao ni o stvarnoj zastupljenosti korišćenja droga među populacijom, jer smatraju da su psihoaktivne supstance mnogo zastupljenije u društvu nego što to u stvarnosti i jesu [3,4]. Upotrebu droga u okruženju preporučuju i oni koji koriste droge, ali i oni koji ih ne upotrebljavaju. Brojni programi u prevenciji zloupotrebe PAS su zasnovani na teoriji socijalnog učenja [5] koja između ostalog ističe potrebu modifikacije zabluda i verovanja vezanih za neželjeno ponašanje. Ljudi donose pretpostavke o okruženju na osnovu percepcije ponašanja drugih ljudi, ali ove pretpostavke nisu uvek tačne i mogu čak i povećati mogućnost rizičnog ponašanja. Teorija o socijalnim normama koja fokusira ulogu normativnih uverenja predložena od strane Bekowitza našla je pristalice među stručnjacima u ovoj oblasti. Prema ovoj teoriji, mladi koji preporučuju preva-

lencu i prihvatljivost korišćenja droga će svoje ponašanje uskladjivati sa svojim uverenjima [6]. Zbog normativnih uticaja na ponašanje, korekcija zabluda o zastupljenosti korišćenja droga pozitivno se odražava na zloupotrebu psihoaktivnih supstanci [7]. Istraživanja pokazuju da programi bazirani na navedenim pretpostavkama imaju pozitivan efekat [3,8] mada postoje i radovi koji ukazuju da ovakav pristup nije dao željene rezultate [9]. Precenjivanje zastupljenosti rizičnog ponašanja kao što su pušenje i pijenje i korišćenje marihuane doprinose ovakvom ponašanju među mladima [10,11,12]. Prema teoriji socijalnog učenja adolescenti čiji članovi porodice i prijatelji koriste droge će verovatno i sami to raditi [13]. Mladi različito procenjuju rizičnost upotrebe PAS, a na formiranje tih stavova utiče više faktora uključujući porodične faktore i faktore iz okruženja kao što su stavovi roditelja i vršnjaka. Percepcija rizika takođe je prema rezultatima istraživanja u korelaciji sa upotrebom PAS [14,15,16,17]. Istraživanja su pokazala da mladi koji ne koriste psihoaktivne supstance u mnogo većoj meri ne odobravaju upotrebu droga.

CILJ RADA

Cilj rada bio je analizirati stavove mladih o zastupljenosti korišćenja PAS među njihovim drugovima i o rizičnosti upotrebe različitih psihoaktivnih supstanci. Radi lakšeg praćenja razlika između procene o korišćenju i stvarne prevalencije, u radu je istraživana i učestalost korišćenja različitih PAS prema polu i regionu. Cilj rada je i utvrditi da li postoji veza između korišćenja PAS i percepcije zastupljenosti i rizika.

METOD

Za analizu je korišćena baza podataka iz ESPAD istraživanja koje je u Srbiji sprovedeno 2008. godine na nacionalnom nivou. Istraživanje je deo međunarodnog ESPAD projekta koji se sprovodi u više od 40 evropskih zemalja, a u našoj zemlji sprovedli su ga Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, Institut za javno zdravlje Srbije "Dr. Milan Jovanović Batut" i istraživačka agencija Strateški Marketing, uz saglasnost Ministarstva prosvete Republike Srbije i uz podršku agencije EU, Evropskog monitoring centra za droge i zavisnost od droga (EMCDDA) i Švedski Savet za informacije o alkoholu i drugim drogama (CAN).

Prema ESPAD metodologiji u istraživanju 2008. godine ciljna populacija u Srbiji je definisana kao redovni učenici prvih razreda srednjih škola na teritoriji Srbije rođeni 1992. godine, prisutni u razredu na dan sprovođenja istraživanja. U istraživanju je korišćen jednoetafni uzorak učenika koji je obezbedio statistički pouzdane procene pokazatelja o korišćenju psihoaktivnih supstanci na nivou Srbije u celini, ali i prema veličini grada, regionu i tipu škole. Za ispitivanje razlika u proceni učenika o zastupljenosti korišćenja PAS među vršnjacima i procenu rizika prema polu i regionu korišćen je χ^2 test.

Binarna logistička regresija korišćena je za ispitivanje uticaja percepcije korišćenja psihoaktivnih supstanci i rizika od upotrebe na verovatnoću da su ispitanici koristili određene psihoaktivne supstance.

Sve analize su rađene u statističkom softveru SPSS for Windows 10.0.

REZULTATI

Osnovni rezultati ESPAD studije ukazuju na to da je u Srbiji, u mesec dana koji su prethodili istraživanju, 13.9% svakodnevno pušilo, makar jedno alkoholno piće je popilo 54% učenika, dok je 40 i više puta tokom života pilo 24.9% učenika.

Makar jednom tokom života, ilegalnu psihoaktivnu supstancu, uključujući i sedative bez lekarskog recepta, koristilo je 15.1% šesnaestogodišnjaka. Najčešće korišćene supstance su sedativi bez lekarskog recepta koje je koristilo 7.6% učenika (10% devojaka i 4.8 mladića) i marihuana, koju je tokom života koristilo 6.7% učenika. Inhalanse, ekstazi i ostale psihoaktivne supstance je koristilo manje od 3% učenika [18]. Bilo koju ilegalnu drogu isključujući sedative bez lekarskog recepta koristilo je 10.2% učenika, a isključujući i marihuanu 6.5% učenika.

Procena zastupljenosti upotrebe PAS među vršnjacima

Kako bi se stekao uvid u kojoj meri se razlikuje procenjen broj prijatelja koji koriste navedene supstance od realnog korišćenja među mladima, prikazana je prevalenca korišćenja pojedinih supstanci tokom života prema polu i regionu. (Tabela 1)

Odgovori na pitanje o tome koliko njihovih prijatelja koristi psihoaktivne supstance takođe su analizirani prema polu i regionu. Procenat učenika koji je naveo da cigarete koristi većina njihovih prijatelja iznosio je 31.4%, a statistički značajne razlike postoje i prema polu i regionu (Tabela 2). U poređenju sa mladićima, devojke smatraju da više vršnjaka puši, a posmatrano prema regionu, prema mišljenju učenika najmanji broj vršnjaka puši u Centralnoj Srbiji. Procene učenika u skladu su sa zastupljenošću pušenja prema polu i regionu pošto su prevalencije pušenja i tokom života, i tokom prethodnih 30 dana nešto veće među devojka i manje u Centralnoj Srbiji nego u Vojvodini i Beogradu. (Tabela 1). Poređenjem podataka o korišćenju pojedinih PAS u prethodnih godinu dana i u prethodnih mesec dana može se videti da se mnogo manji broj mladih izjasnio da „niko od njihovih prijatelja ne koristi PAS”, u odnosu na realno korišćenje.

Samo 10.6% učenika smatra da ni jedan njihov prijatelj ne puši dok je prevalenca svakodnevnog pušenja u prethodnih 30 dana iznosila 13.9%, a makar jednu cigaretu u prethodnih 30 dana je popušilo 21% učenika.

Može se konstatovati da učenici u određenoj meri precepuju upotrebu pušenja pošto više od trećine tvrdi da većina njihovih prijatelja puši, što ne odgovara prevalenci koja je utvrđena istraživanjem.

Statistički značajne razlike prema polu i regionu postoje i u proceni broja prijatelja koji piju alkoholna pića. Mladići su većem procentu (14.2%) nego devojke (10.5%) naveli da svi prijatelji koriste alkoholna pića, a posmatrano prema regionu, u Vojvodini (65.4%) je bilo više mladih koji smatraju da većina ili svi prijatelji piju alkoholna pića nego u Beogradu (57.7%) i Centralnoj Srbiji (56.3%). Prema rezultatima ESPAD istraživanja alkohol je u Srbiji u mesec dana koja su prethodila istraživanju pilo 54% učenika, a 24.9% je pilo više od 40 puta tokom života. Nasuprot ovim rezultatima, 58.7% učenika smatra da većina ili svi učenici piju, a samo 7.2% navodi da ni jedan njihov prijatelj ne pije.

Tabela 1. Učestalost upotrebe pojedinih supstanci prema polu i regionu
Table 1. Prevalence of different substances use by sex and region

Upotreba različitih psihoaktivnih supstanci Use of different substances		<u>Pol</u> <u>Sex</u>		<u>Region</u> <u>region</u>			<u>%</u> <u>Ukupn</u> <u>Total</u>
		muški	ženski	Vojvodina	Beograd	Centralna Srbija	
Cigarete Cigarettes	tokom života/ lifetime prevalence	45.9	46.2	50.4	48.2	43.5	46.0
	u prethodnih 30 dana the last 30 days prevalence	20.6	21.4	25.2	22.0	18.9	21
	svakodnevno pušenje u prethodnih 30 dana / at least one cigarette daily in last 30 days	13.8	14.0	17.0	14.7	12.3	13.9
Alkohol Alcohol	u prethodnih 12 meseci/last 12 months prevalence	81.2	75.7	80.8	79.4	76.8	78.2
	u prethodnih 30 dana last 30 days prevalence	61.7	47.7	60.4	53.7	51.3	54
	više od 40 puta tokom života frequency of 40+ lifetime alcohol use	36.7	14.7	30.0	23.8	23.1	24.9
	Broj pijanstva tokom života Frequency of being drunk during lifetime	51.8	33.8	48.8	41.9	39.4	42.2
	Pijanstvo u prethodnih 12 meseci frequency of being drunk in last 12 months	37.5	23.0	36.3	30.0	26.8	29.7
Kanabis Cannabis	tokom života/lifetime prevalence	8.8	4.9	8.8	9.1	5.0	6.7
	u prethodnih 12 meseci the last 12 months prevalence	6.8	3.2	6.6	7.0	3.4	4.9
	u prethodnih 30 dana the last 30 days prevalence	3.3	1.5	3.6	3.0	1.6	2.3
Ekstazi Ecstasy	tokom života, lifetime prevalence	1.9	1.3	1.9	2.0	1.3	1.6
	u prethodnih 12 meseci/12 months prevalence	1.4	0.8	1.1	1.6	0.9	1.1
	u prethodnih 30 dana/30 days prevalence	0.8	0.4	0.7	0.8	0.5	0.6
bez recepta Sedatives without doctor's prescription	tokom života lifetime/lifetime prevalence	4.8	10.0	6.2	8.3	7.9	7.6
Inhalansi Inhalants	tokom života/lifetime use	3.3	2.6	2.8	2.2	3.2	2.9
	u prethodnih 12 meseci the last 12 months	1.6	1.2	1.7	0.8	1.6	1.4
	u prethodnih 30 dana the last 30 days	1.6	1.2	1.7	0.8	1.5	0.8

Iako je alkohol najviše korišćena psihoaktivna supstanca koju koristi zabrinjavajuće veliki broj mladih, i dalje postoje mladići i devojke koje ne piju i ne opijaju se zbog čega se može konstatovati da određeni procenat mladih tj. oni koji su naveli da svi njihovi prijatelji piju nema jasnu predstavu o zloupotrebi alkohola među mladima.

Analizom odgovora na pitanje o proceni broja prijatelja koji koriste marihuanu uočavaju se razlike i prema polu i prema regionu. Više mladića (68.2%) u poređenju sa devojka (66.9%) smatra da nijedan njihov prijatelj ne koristi marihuanu isto kao i u slučaju sedativa (mladići 84.9%, devojke 76.3%). Kada se radi o proceni broja prijatelja koji koriste inhalanse i ekstazi razlike po polu nisu statistički značajne. Šesnaestogodišnjaci različito procenjuju broj prijatelja koji koriste marihuanu, ekstazi i inhalanse, a kada se radi o sedativima, ove razlike nisu statistički značajno različite (Tabela 2.).

Neusaglašenost procene broja prijatelja koji koriste određene psihoaktivne supstance i prevalence korišćenja uočava se i kada se radi o upotrebi sedativa, ekstazija i inhalansa.

Radi dodatnog upoređivanja odgovora o prevalenci korišćenja marihuane analiziran je i odgovor učenika na pitanje da li su deo kruga prijatelja gde je upotreba marihuane uobičajena. Rezultati su pokazali da je 6.4% učenika dalo potvrđen odgovor na ovo pitanje, a iz gore navedenih rezultata vidi se da 21.9% učenika smatra da bar jedan od njihovih prijatelja koristi marihuanu. Ovo potvrđuje da šesnaestogodišnjaci smatraju da njihovi vršnjaci koriste marihuanu više nego što to pokazuju rezultati istraživanja, prema kojima je marihuanu tokom života koristilo 6.7% učenika, 4.9% je koristilo u prethodnih 12 meseci, a 2.3% je koristilo u prethodnih mesec dana.

Razlike u proceni zastupljenosti korišćenja psihoaktivnih supstanci među njihovim drugovima mladi razilčito procen-

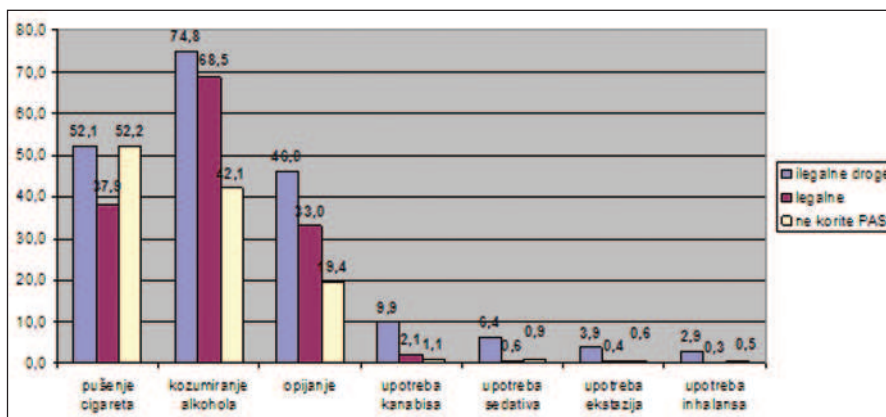
Tabela 2. Procena broja vršnjaka koji koriste određene PAS prema polu i regionu
Table 2. Estimation of substance use among peers by sex and region

Vrsta PAS	Procenjen broj vršnjaka koji koriste PAS	Pol			Region				Total
		Muški male	Ženski female	sig	Vojvodina	Beograd	Centralna Srbija	sig	
Cigarete Cigarette	Nijedan /None	12.4	9.0	***	8.6	8.0	12.2	***	10.6
	Samo neki/A few	23.6	22.2		22.6	20.1	23.9		22.9
	Nekoliko/ Some	33.1	33.0		35.5	33.6	31.9		33.1
	Većina /Most	28.6	33.9		31.2	35.2	30.3		31.4
	Svi/All	2.3	1.9		2.1	3.1	1.7		2.1
Alkoholna pića	Nijedan /None	7.9	6.6	***	5.8	5.7	8.3	***	7.2
	Samo neki/A few	12.0	13.6		10.4	13.3	13.7		12.8
	Nekoliko/ Some	21.7	20.8		18.4	23.3	21.7		21.2
	Većina /Most	44.2	48.5		51.2	46.8	44.4		46.5
	Svi/All	14.2	10.5		14.2	10.9	11.9		12.2
Kanabis cannabis	Nijedan /None	68.2	66.9	***	66.3	54.5	75.1	***	69.1
	Samo neki/A few	22.2	20.4		22.3	29.2	17.8		21.3
	Nekoliko/ Some	7.0	6.9		7.9	11.7	5.0		6.9
	Većina /Most	1.9	2.6		2.4	3.9	1.7		2.3
	Svi/All	0.6	0.2		0.1	0.8	0.4		0.4
Sedative Tranquillise	Nijedan /None	84.9	76.3	***	82.5	78.1	80.1	***	80.3
	Samo neki/A few	11.6	18.0		13.2	16.2	15.5		15.1
	Nekoliko/ Some	2.4	4.0		3.1	3.9	3.1		3.3
	Većina /Most	0.7	1.6		1.2	1.5	1.1		1.2
	Svi/All	0.3	0.1		0.1	0.3	0.2		0.3
Ekstazi Ecstasy	Nijedan /None	89.4	89.6	***	90.6	80.5	92.0	***	89.5
	Samo neki/A few	7.6	7.7		7.5	13.3	5.9		7.6
	Nekoliko/ Some	2.1	1.9		1.4	4.9	1.3		2.0
	Većina /Most	0.6	0.8		0.5	1.1	0.7		0.7
	Svi/All	0.3	0.1		0.0	0.3	0.2		0.2
Inhalantse	Nijedan /None	92.1	91.8	***	93.1	86.8	93.2	***	92.0
	Samo neki/A few	5.8	5.9		5.1	9.9	4.8		5.9
	Nekoliko/ Some	1.3	1.6		1.3	2.4	1.1		1.4
	Većina /Most	0.5	0.5		0.5	0.6	0.6		0.6
	Svi/All	0.2	0.1		0.0	0.3	0.2		0.2

juju u odnosu na to da li su i sami koristili psihoaktivne supstance, a razlike među njima su statistički značajne na nivou $p < 0.001$ za sve vrste supstanci. Mladi koji neku ilegalnu supstancu koristili makar jednom tokom života u najvećem procentu smatraju da većina ili svi njihovi drugovi koriste PAS, dok oni koji u prethodnih 30 dana nisu popušili ni jednu cigaretu i koji nisu pili u prethodnih 30 dana u manjem procentu navode da većina ili svi njihovi drugovi koriste PAS. Izuzetak je procena zastupljenosti pušenja među vršnjacima pošto korisnici legalnih PAS u 30 dana (37.9%) u manjem procentu u poređenju sa abstinentima (52,2%) i mladima koji su makar jednom tokom života probali neku ilegalnu drogu (52.1%) navode da većina ili svi njihovi drugovi puše (Grafikon 1).

Procena rizika

Rezultati pokazuju da učenici nisu u dovoljnoj meri svesni rizika povremenog pušenja cigareta, te tako približno isti broj mladih smata da povremeno pušenje cigareta nije rizično (16%) i da nosi veliki rizik (17.9%). Devojke u manjem procentu nego mladići smatraju da je povremeno pušenje veliki rizik, ali pošto one istovremeno u manjem procentu smatraju da ovakvo ponašanje ne nosi rizik teško je porediti ove rezultate sa stvarnom prevalencom pušenja po polu i doneti zaključke o korelaciji (Tabela 3). Razlike u odnosu na region su takode statistički značajne ($\chi^2 = 40.391$, $p < 0.001$). Veći procenat mladih iz Centralne Srbije smatra da povremeno pušenje predstavlja veliki rizik (19.9%) nego iz Vojvodine (16.4%) i Beograda (13.7%). Istovremeno, u Centralnoj Srbiji je manje mladih (43.5%) probalo cigarete tokom života nego u Vojvodini (50.4%) i Beogradu (48.2%).

Grafikon 1. Procena zastupljenosti upotrebe PAS među vršnjacima prema tome da li su i sami korisnici*
Graph 1. Prevalence of students' overestimation by experience with substance use

* prikazan je procenat učenika koji su odgovorili da većina ili svi njihovi vršnjaci koriste navedenu PAS

Preko polovine učenika pušenje jedne ili više pakli dnevno smatra velikim rizikom, ali to je i dalje manji procenat od očekivanog. Razlike po polu su uočljive kao i kada se radi o proceni rizičnosti povremenog pušenja. Analizirano prema regionu, mladi iz Centralne Srbije (58.9%) svakodnevno pušenje jedne ili više pakli cigareta smatraju velikim rizikom što je više nego njihovi vršnjaci iz Vojvodine (47.8%) i Beograda (50.6%), a razlike su statistički značajne ($\chi^2=24.042, p<0.001$).

Upotrebu jednog ili dva pića skoro svaki dan kao ponašanje koje ne nosi rizik mladići (15.5%) procenjuju češće nego devojke (8.3%), dok prema regionu nema značajnijih razlika. Samo malo više od polovine učenika smatra da uzimanje četiri ili pet pića dnevno nosi veliki rizik (51.4%) i to više devojaka nego mladića što je u skladu i sa

prevalencom korišćenja alkohola. Razlike prema regionu su statistički značajne ($\chi^2= 24.994, p<0.001$), a među učenicima koji su odgovorili da upotreba alkohola u ovim količinama nije rizična je u Centralnoj Srbiji (58.1%) dok ih je iz Beograda (15.9%) i Vojvodine (26%) bilo značajno manje. Ispijanje pet ili više pića tokom vikenda je veliki rizik prema mišljenju 34.6% učenika. Rizičnost u većoj meri prepoznaju devojke u poređenju sa mladićima i mladi iz Beograda gde 5.2% smatra da ovakvo ponašanje nije rizično nasuprot 7.4% u Vojvodini i 7.0% u Centralnoj Srbiji ($\chi^2= 4.226, p<0.001$).

Tek nešto više od polovine učenika smatra da je probati marihuanu veliki rizik i to više devojaka (55.6%) nego mladića (47.9%), dok približno svaki peti učenik smatra da probanje marihuane ne predstavlja rizik ili je malo rizično.

Tabela 3. Procena rizičnosti upotrebe pojedinih PAS prema polu / Table 3. Risk perception of different substance use by sex

Psihoaktivna supstanca	Pol	Nema rizika No risk	Mali rizik Slight risk	Srednji rizik Moderate risk	Veliki rizik Great risk	Ne znam Don't know	χ^2 Sig
Povremeno pušenje cigareta Smoking cigarettes occasionally	muški male	17.4	28.4	24.5	18.6	11.1	80.588 ***
	ženski female	14.9	29.3	32.2	17.3	6.3	
	UKUPNO Total	16.0	28.9	28.6	17.9	8.5	
Pušenje jedne ili više pakli dnevno One pack daily or more	muški male	10.0	12.1	20.7	47.1	10.1	112.562 ***
	ženski female	5.8	11.3	23.0	55.0	5.0	
	UKUPNO Total	7.8	11.7	21.9	51.3	7.3	
Jedno ili dva pića skoro svaki dan One or two drinks daily	muški male	15.5	27.9	28.8	16.8	11.0	158.332 ***
	ženski female	8.3	24.8	37.9	22.0	7.1	
	UKUPNO Total	11.6	26.2	33.6	19.6	8.9	
Four or five drinks daily Četiri ili pet pića dnevno	muški male	5.9	11.5	27.9	43.8	10.8	190.346 ***
	ženski female	1.9	7.1	26.6	57.9	6.5	
	UKUPNO Total	3.7	9.1	27.2	51.4	8.5	

Pet ili više pića svakog vikenda Five or more drinks on weekend	muški male	9.8	17.7	28.3	31.2	13.0	116.966 ***
	ženski female	4.1	14.8	33.0	37.6	10.5	
	UKUPNO Total	6.7	16.1	30.8	34.6	11.7	
Probati marihuanu Try cannabis	muški male	7.9	13.0	14.3	47.9	16.8	92.374 ***
	ženski female	4.8	11.0	17.5	55.6	11.1	
	UKUPNO Total	6.2	11.9	16.0	52.0	13.8	
Cannabis ocasionally	muški male	5.4	8.3	17.7	51.7	16.9	110.080 ***
	ženski female	2.1	6.4	19.5	60.7	11.3	
	UKUPNO Total	3.6	7.3	18.7	56.5	13.9	
Redovno koristiti marihuanu Cannabis regularly	muški male	3.8	3.1	7.3	69.5	16.3	174.732 ***
	ženski female	1.1	1.3	5.1	83.1	9.3	
	UKUPNO Total	2.3	2.2	6.1	76.8	12.6	
Probati ekstazi jednom ili dva puta Try ecstasy	muški male	4.4	8.4	17.6	49.9	19.6	56.615 ***
	ženski female	2.2	7.9	21.7	52.9	15.3	
	UKUPNO Total	3.2	8.2	19.8	51.5	17.3	
Redovno uzimati ekstazi	muški male	3.1	1.7	5.5	71.3	18.3	145.485 ***
	ženski female	1.0	1.0	3.7	83.7	10.6	
	UKUPNO Total	1.9	1.4	4.5	78.0	14.2	

Razlike su statistički značajne prema regionu ($\chi^2=93.435$, $p<0.001$) te tako učenici iz Centralne Srbije (55.8%) u većem procentu smatraju da je probanje marihuane veliki rizik u poređenju sa vršnjacima iz Vojvodine (48.5%) i Beograda (45.3%). Nedovoljan broj učenika svestan je i da je povremeno korišćenja marihuane veoma rizično jer se samo 56.5% učenika tako izjasnilo, pri čemu to u većem procentu navode devojke u poređenju sa mladićima. U poređenju prema regionima raspodela je ista kao i kod procene rizika od probanja marihuane te tako 53.3% učenika iz Vojvodine, 51.5% iz Beograda i 59.6% iz Centralne Srbije smatra da je povremeno uzimanje marihuane nosi veliki rizik ($\chi^2=85.998$, $p<0.001$)

Redovno korišćenje marihuane kao ponašanje velikog rizika posmatra 76.8% učenika, dok približno svaki deseti učenika ne zna u kojoj meri je redovno korišćenje marihuane rizično. Devojke u većem procentu navode da je redovno korišćenje marihuane veliki rizik, dok su u poređenju prema regionu razlike statistički značajne ($\chi^2=34.701$, $p<0.001$), a najveći procenat mladih koji smatra da redovno korišćenje

marihuane ne predstavlja rizik je u Vojvodini (3.1%) dok je među mladima u Beogradu njihovo mišljenje deli 1.6% učenika i 2.3% učenika u Centralnoj Srbiji.

Analizirane su i razlike u precepciji rizika između mladih koji su koristili ilegalne PAS, koji su koristili alkohol ili popušili makar jednu cigaretu u prethodnih 30 dana i onih koji nisu koristili ilegalnu drogu tokom života i legalnu u prethodnih 30 dana. Rezultati su pokazali da procena rizičnosti zavisi od toga da li su učenici i sami korisnici PAS. Učenici koji su koristili ilegalne droge smatraju u većem procentu da povremeno ili redovno korišćenje svih PAS koje su navedene u upitniku nije rizično u poređenju sa korisnicima samo legalnih PAS i abstinencijama (Tabela 4).

Pošto je alkohol supstanca koju je veliki broj mladih u Srbiji ne samo probao tokom života (89.1%) već i koristio u mesecu koji je prethodio istraživanju (54.0%) posebno je analiziran stav mladih o mogućim problemima do kojih upotreba alkohola može dovesti. Učenici u najvećoj meri prepoznaju saobraćajne nezgode jer 81.5% smatra da alkohol izuzetno utiče na saobraćajne nezgode, dok u najmanjoj

meri alkohol prepoznaju kao uzrok finansijskih problema (55% smatra da izuzetno utiče). Alkohol je takođe nedovoljno prepoznat kao uzrok problema u međuljudskim odnosima jer samo 56.6% smatra ovaj uticaj izuzetno velikim. (Tabela 5).

Logistička regresija korišćena je za ispitivanje uticaja percepcije korišćenja psihoaktivnih supstanci među vršnjacima i rizika od upotrebe na verovatnoću da su ispitanici koristili određene psihoaktivne supstance. Model sadrži 19 nezavisnih promenljivih i bio je statistički značajan ($\chi^2=770.696, p<0.001$) i objašnjava 12.9% varijanse u statusu korišćenja ilegalnih PAS. Šest nezavisnih prome-

jivih dalo je statistički značajan doprinos modelu, a najjači prediktori korišćenja ilegalnih PAS bili su procena vršnjaka o rizičnosti redovnog pušenja marihuane i uzimanja ekstazija kao i procena broja prijatelja koji uzimaju sedative, puše marihuanu i puše cigarete (Tabela 6).

DISKUSIJA

Rezultati dobijeni ovim istraživanjem ukazuju da mladi precejuju zastupljenost zloupotrebe psihoaktivnih supstanci među svojim vršnjacima. Rezultati studija koje su rađene u svetu potvrđuju da procena mladih o korišćenju droga

Tabela 4. Procena rizičnosti uzimanja PAS u odnosu na iskustvo učenika sa korišćenjem PAS*

Table 4. Substances' use risk estimation by students' experience with substance use

Rizično ponašanje	Učenici prema korišćenju droga	Nema rizika No risk	Mali rizik Slight risk	Srednji rizik Moderate risk	Veliki rizik Great risk	Ne znam Don't know	χ^2 p
Povremeno pušenje cigareta Smoking cigarettes occasionally	Ilegalne/illegal	22.8	30.3	29.0	12.5	5.4	180.797 ***
	Samo legalne/only legal	18.3	31.6	26.4	15.4	8.3	
	Ni jedna PAS/ non users	11.0	25.7	31.8	22.4	9.2	
Pušenje jedne ili više pakli dnevno One pack daily or more	Ilegalne/illegal	12.0	13.6	24.8	45.0	4.6	142.121 ***
	Samo legalne/only legal	8.7	13.6	23.5	46.9	7.4	
	Ni jedna PAS/ non users	5.1	8.8	19.2	59.0	7.9	
Jedno ili dva pića skoro svaki dan One or two drinks daily	Ilegalne/illegal	17.2	27.6	34.1	14.7	6.3	196487 ***
	Samo legalne/only legal	14.2	29.4	31.1	16.9	8.4	
	Ni jedna PAS/ non users	6.5	22.1	37.4	24.2	9.8	
Four or five drinks daily Četiri ili pet pića dnevno	Ilegalne/illegal	7.0	13.6	28.1	45.5	5.9	189.2 97
	Samo legalne/only legal	4.4	10.8	30.1	46.4	8.3	
	Ni jedna PAS/ non users	1.9	5.6	23.7	59.8	9.1	
Pet ili više pića svakog vikenda Five or more drinks on weekend	Ilegalne/illegal	12.0	23.6	30.1	26.7	7.6	286.354 ***
	Samo legalne/only legal	8.2	18.6	32.5	29.5	11.1	
	Ni jedna PAS/ non users	3.2	10.8	29.2	43.8	12.9	
Probati marihuanu Try cannabis	Ilegalne/illegal	14.9	21.5	17.5	36.3	9.8	333.470 ***
	Samo legalne/only legal	7.0	13.2	16.6	48.8	14.4	
	Ni jedna PAS/ non users	2.7	7.3	15.2	61.0	13.8	
Marihuanu povremeno koristiti Cannabis occasionally	Ilegalne/illegal	8.7	14.0	26.1	40.5	10.7	270.160 ***
	Samo legalne/only legal	3.7	8.0	20.1	53.6	14.6	
	Ni jedna PAS/ non users	2.0	4.3	15.0	65.2	13.4	
Redovno koristiti marihuanu Cannabis regularly	Ilegalne/illegal	4.5	7.1	8.3	69.5	10.6	168.525 ***
	Samo legalne/only legal	2.4	1.9	6.9	75.4	13.4	
	Ni jedna PAS/ non users	1.5	0.9	4.4	81.6	11.6	
Probati ekstazi jednom ili dva puta Try ecstasy	Ilegalne/illegal	7.8	15.1	21.2	40.8	15.1	160.798 ***
	Samo legalne/only legal	3.1	8.3	21.0	49.9	17.7	
	Ni jedna PAS/ non users	2.0	6.2	18.1	56.9	16.9	
Redovno uzimati ekstazi	Ilegalne/illegal	3.6	3.5	7.4	73.0	12.5	83.762 ***
	Samo legalne/only legal	1.9	1.1	5.1	77.0	14.9	
	Ni jedna PAS/ non users	1.5	1.0	3.1	81.1	13.3	

*Učenici su podeljeni na one koji su ikada tokom života koristili neku ilegalnu PAS, one koji su u prethodnih 30 dana koristili alkohol ili cigarete i nikada nisu probali ilegalne droge i na učenike koji nisu tokom života koristili ilegalnu drogu i u prethodnih 30 dana duvan ili alkohol.

Tabela 5. Mišljenje učenika o uticaju alkohola na pojedine probleme
Table 5. Opinion on whether alcohol influence on some problems and how much

Koliko alkohol utiče na određene probleme How much alcohol influence on some problems	Saobraćajne nezgode Traffic accidents	Druge nezgode Other accidents	Nasilje i kriminal Violence and crime	Problemi u porodici Family problems	Zdravstveni problemi Health problems	Problemi u odnosima Relationship problems	Finansijski problemi Financial problems
	N=6067	N=6013	N=6022	N=6015	N=6011	N=5992	N=6018
Da izuzetno Yes considerably	81.5	57.8	62.9	64.6	62.7	56.6	55.0
Da, u priličnoj meri Yes, quite a lot	11.1	27.9	19.7	18.9	19.7	21.9	19.8
Da, donekle Yes, to some extent	2.4	8.6	10.0	9.2	10.0	11.6	13.9
Da, ali samo malo Yes, but only a little	0.4	1.1	1.9	1.9	2.4	3.5	4.1
Ne, No	4.5	4.6	5.4	5.4	5.3	6.3	7.3

među vršnjacima nije adekvatna [4,19]. Prema rezultatima analize koju je uradio Anderson sa saradnicima [1] u najvećem broju zemalja koje su učestvovala u ESPAD istraživanju koje je rađeno 1997. potvrđeno je da učenici procenjuju broj vršnjaka koji koriste PAS. Prema rezultatima njihovog istraživanja, u 18 od 25 zemalja učenici su procen-

jivali zastupljenost pušenja među vršnjacima, dok je u čak 20 od 25 zemalja razlika između procenjenog opijanja i stvarnih prevalenci još veća i izraženija. Što se tiče procenjene upotrebe ilegalnih droga među vršnjacima autori su utvrdili da postoji korelacija između procene zastupljenosti i stvarne upotrebe, a da jačine korelacije zavisi i od same sup-

Tabela 6. Predviđanje verovatnoće da su učenici koristili ilegalne PAS u zavisnosti od percepcije rizika i zastupljenosti korišćenja među vršnjacima./ Table 6. Regression of illegal drug use status

	B	Standardna greška	Wald	P Sig.	Količnik verovatnoće	Interval 95% poverenja za količnik verovatnoće 95,0% C.I.for EXP(B)	
						Lower	Upper
Povremeno pušenje	-,008	0,048	0,029	,864	,992	,903	1,090
Jedna pakla cigareta dnevno I više	-,028	0,053	0,288	,591	,972	,877	1,078
Jedno ili dva pića skoro svaki dan	-,009	0,058	0,022	,882	,991	,885	1,111
Četiri ili pet pića skoro svaki dan	,020	0,072	0,075	,784	1,020	,886	1,175
Pet ili više pića svakog vikenda	-,129	0,051	6,491	,011	,879	,796	,971
Probati marihuanu	-,478	0,061	60,639	,000	,620	,550	,700
Povremeno pušenje marihuane	-,109	0,077	1,979	,159	,897	,771	1,044
Redovno pušenje marihuane	,044	0,096	0,206	,650	1,045	,865	1,262
Probati ekstazi	-,036	0,073	0,237	,626	,965	,836	1,114
Redovno uzimati ekstazi	,362	0,126	8,257	,004	1,436	1,122	1,837
Probati amfetamine	,152	0,077	3,831	,050	1,164	1,000	1,355
Redovno uzimati amfetamine	-,185	0,112	2,755	,097	,831	,667	1,034
Procena broja prijatelja koji puše	,138	0,056	6,141	,013	1,148	1,029	1,280
Procena broja koji pije alkoholna pića	,043	0,063	0,463	,496	1,044	,922	1,181
Procena broja koji se napija	,056	0,055	1,014	,314	1,057	,949	1,179
Procena broja koji puši marihuanu	,522	0,064	67,080	,000	1,686	1,488	1,910
Procena broja koji uzima sedative bez recepta	,646	0,069	88,178	,000	1,907	1,667	2,182
Procena broja koji uzimaju ekstazi	-,007	0,108	0,004	,947	,993	,803	1,227
Procena broja prijatelja koji koriste inhalanse	-,253	0,114	4,884	,027	,777	,621	,972
Konstanta	-2,764	0,329	70,473	,000	,063		

stance pri čemu je najača korelacija bila kada se radi o upotrebi marihuane. Istraživanja koja su rađena u Americi na ovu temu pokazuju da učenici imaju pogrešnu predstavu o korišćenju PAS među vršnjacima [20]

Iako su Srbiji nije rađeno puno istraživanja na ovu temu, rezultati dobijeni u okviru pilot istraživanja u jednoj osnovnoj i jednoj srednjoj školi među učenicima završnih razreda u skladu su sa ovim rezultatima. Iako nijedan učenik osmog razreda škole koja je obuhvaćena pilot istraživanjem nije naveo da svakodnevno puši, a 18,68% učenika četvrtog razreda je potvrdno odgovorilo, procenat onih koji smatraju da njihovi vršnjaci svakodnevno puše bio je 37,6% među učenicima osmog i 58,2% među učenicima četvrtog razreda. Učenici obe škole u najvećem procentu nikada nisu probali nijednu vrstu droge, a najčešća vrsta koju su probali je marihuana, te se tako 1% osmaka i 15,9% učenika četvrtog razreda izjasnilo da je marihuanu probao, ali je ne koristi. Istovremeno, procenat učenika koji je smatrao da mladi povremeno (62,5%) i svakodnevno (3,5%) koriste drogu bio je znatno veći u odnosu na procenat ispitanih učenika koji su probali i koji koriste drogu [21].

Pojedina istraživanja pokazuju da srednjoškolci koji veruju da polovina i više njihovih vršnjaka puši, u poređenju sa onima koji smatraju da manje njihovih vršnjaka puši, imaju znatno veću šansu da prihvate ovu štetnu naviku [22]. Više istraživača utvrdilo je da je pretpostavljen procenat pušača među vršnjacima jači prediktor ove štetne navike nego što je to stvarno pušenje vršnjaka [23,24] i da postoji jača veza između percepcije pušenja vršnjaka od uticaja roditelja [25]. U okviru ovog rada utvrđeno je da postoji određena verovatnoća da procenjen broj korisnika može biti prediktor korišćenja ilegalnih droga, ali potrebno je uraditi i preciznije analize specifične u odnosu na vrstu supstance.

Uzroci pogrešne predstave mladih o zastupljenosti korišćenja PAS u populaciji su brojni, a svakako na to utiču i informacije koje dobiju putem medija i tokom edukacija iz ove oblasti. Zbog toga je u budućnosti potrebno ispitati i stavove svih aktera koji se bave prevencijom jer postoje indicije da i oni sami nemaju jasnu predstavu o stvarnoj zastupljenosti korišćenja PAS među mladima. Analizom upitnika prikupljenih u okviru edukacije edukatora na seminarima o prevenciji zloupotrebe droga koji su rađeni u Institutu za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanović Batut" u okviru programskih aktivnosti utvrđeno je da i stručnjaci koji se bave ovom oblašću u velikom procentu preceњуju upotrebu PAS među mladima. [26].

Brojna istraživanja ukazuju na to da ukoliko se mladi druže sa vršnjacima koji koriste drogu povećava se verovatnoća da će je i oni koristiti [27]. Zbog toga podaci dobijeni u okviru ESPAD istraživanja koji pokazuju da se 6,4% šesnaestogodišnjaka izjasnilo da je deo kruga prijatelja koji koriste marihuanu posebno zabrinjavaju jer ukazuju da su ovi mladi pod povećanim rizikom da postanu korisnici marihuane ukoliko to već nisu.

Procena rizika bitno se razlikuje među mladima koji su upotrebljavali PAS i među onima koji nisu, što potvrđuju i drugi radovi na ovu temu koji takođe pokazuju da procenat učenika koji upotrebu PAS smatraju umerenim ili velikim rizikom opada sa prevalencom upotrebe [16]. Prema rezultatima istraživanja o stavovima šesnaestogodišnjaka prema upotrebi droga korisnici legalnih psihoaktivnih supstanci su

tolerantniji prema pušenju i konzumiranju alkohola, ali smatraju upotrebu ilegalnih droga veoma rizičnom [28]. Istraživanje koje je obuhvatilo učenike iz osam zemalja učesnica ESPAD istraživanja potvrđuje da učenici koji eksperimentišu sa drogama ili ih redovno koriste, ovakvo ponašanje smatraju manje rizičnim u poređenju sa vršnjacima koji ne koriste droge. Isto istraživanje je pokazalo da učenici koji redovno koriste alkohol smatraju upotrebu droga rizičnom, ali potcenjuju rizičnost upotrebe alkohola [29]. Rezultati dobijeni u ovom istraživanju takođe ukazuju da mladi koji nisu koristili ni legalne ni ilegalne PAS sve ispitivane obrasce ponašanja smatraju većim rizikom u poređenju sa korisnicima alkohola i duvana i onima koji su koristili ilegalne supstance.

Ovo može biti tumačeno na više načina, a jedan od njih je da mladi koji su probali drogu nisu imale veće posledice te je zbog toga umanjena procena rizika. Tako Goldberg i saradnici nalaze da veliki broj mladih koji je koristio alkohol nije imao negativne posledice [30]. Rezultati dobijeni u okviru ovog istraživanja ukazuju samo na to da je pitanje procene rizika potrebno razmotriti pri osmišljavanju zdravstveno-vaspitnih poruka, pošto i na ovom polju postoji dosta zabluda. Na nedovoljno jasnu predstavu o rizičnosti uzimanja pojedinih PAS, posebno cigareta, ukazuju brojni autori [31,32], ali treba imati na umu da i mladi koji pravilno procenjuju rizik ponekad smatraju da oni nisu ugroženi.

U svakom slučaju pitanja procene upotrebe droga među vršnjacima i procene rizika su kompleksna pitanja, a rezultati ovog rada treba da daju osnovu za dalja istraživanja na ovu temu [33].

ZAKLJUČAK

Stavovi mladih o rizičnosti uzimanja pojedinih supstanci i o zastupljenosti upotrebe među vršnjacima su prediktori korišćenja psihoaktivnih supstanci. Sa aspekta prevencije zloupotrebe PAS, pogrešno uverenje da većina mladih koristi psihoaktivne supstance je zabrinjavajuće, još i više ukoliko mladi uz takvo uverenje smatraju da uprkos veoma raširenom korišćenju upotrebe ovih supstanci mali broj njih ima ozbiljne posledice po zdravlje. Važno je da i profesionalci koji se bave prevencijom zloupotrebe PAS imaju jasnu predstavu o stvarnoj raširenosti rizičnog ponašanja mladih kako ne bi i sami uticali na stvaranje zabluda među mladima i time preventivne aktivnosti učinili neefikasnim ili čak i kontraproaktivnim.

Mladi u nedovoljnoj meri prepoznaju rizike pojedinih obrazaca ponašanja. Iako znanje o rizičnosti zloupotrebe PAS nije od presudnog značaja za odluku mladih o korišćenju PAS, značajno je da se u okviru preventivnih aktivnosti koje sadrže predavanja na ovu temu, mladima daju realistične informacije. Nedovoljno prepoznavanje rizičnosti eksperimentisanja sa PAS može da ukaže na to da se tokom edukacija koje su namenjene mladima više ističu posledice dugotrajne upotrebe PAS među mladima. U okviru preventivnih aktivnosti, potrebno je pored razvoja veština za odupiranje pristisku da se koristi neka od PAS, raditi i na ispravljanju zabluda koje mladi imaju o zastupljenosti korišćenja među vršnjacima, uz istovremeno isticanje rizičnosti povremenog korišćenja droga.

Abstract

Background: The numerous studies around the world show that young people underestimate the risk of substance use and frequently overestimate the number of peers engaged in this risky behavior. Both the substance users and non users overestimate peer drug use. Research have shown that non users assess the drug use as risky behavior in higher percentage than users. Objectives: The aim of the article is to analyzes attitudes of youth in Serbia toward risk of drug use and peer use, and differences by gender and region. Methods: ESPAD survey database was used for this research. The ESPAD survey was conducted in Serbia at national level in 2008. on a sample of 6 533 sixteen year old students. Differences in risk perception and peer drug use estimation by gender, region and individual experience with drug use were examined with c2 test. Binary logistic regression was used to investigate the potential impact of perceptions of substance use and risk perception on the students substance use. Results: The statistically significant difference exist by gender and region while related to cannabis, ecstasy and inhalants use, while there are no significant differences in sedative use among peers. Results show that 21.9% of sixteen years old students think that at least one of their friends use cannabis, and 6.4% is part of peer group in which cannabis use is common behavior. Gender and regional differences were observed in the level of perceived risk. The statistically significant differences at $p < 0.001$ level in peer drug use estimation are noticeable between students according to their own experience with drug use. The greater percentage students who had reported lifetime use of any drug think that almost all of their friend use drug in comparison with abstainers. Students in Serbia underestimate the risk of drug use and they especially underestimate the risk of occasional drug use. There are differences in estimation between the drug users and abstainers and the greater percentage of those who had experience with substance use think that occasional or regular use is not risky behavior in comparison with abstainers.

Conclusions: From perspective of drug use prevention the overestimation of peer substance use is especially dangerous if youth in addition to overestimation believe that despite the fact that many young people use drug a few have dangerous consequences. The first step is to educate professionals involved in prevention activities on the real situation in order to avoid providing preventive services that can be inefficient or even counterproductive. The results also highlight the importance of taking into consideration perceived risk and peer substance use estimation in preventive activities.

LITERATURA

1. Morgan M, Hibell B, Andersson B, Bjarnason T, Kokkevi A, Narusk A. The ESPAD Study: Implications for prevention. *Drugs: education, prevention and policy* 1999; 2 (Vol 6), 243-56
2. Kilibarda B, Simic D, Brandic I, Vucetic Arsic S, Pakovic Lj, Stamenovic D et al. European Monitoring Centre for drugs and Drug Addiction Country overview: Serbia. Available from: <http://www.emcdda.europa.eu/publications/country-overviews/rs>
3. Franca LR, Dautzenberg B, Falisad B, Reynauld M. Peer substance use overestimation among French university students: a cross-sectional survey. *BMC Public Health* 2010;10:169
4. Lintonen TP, Konu AI. The misperceived social norm of drunkenness among early adolescents in Finland. *Health Educ Res* 2004;19: 64-70
5. Bandura A. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977
6. Berkowitz AD. The Social Norms Approach: Theory, Research, and Annotated Bibliography 2003; available at http://www.alanberkowitz.com/articles/social_norms.pdf
7. Donaldson SI, Thomas CW, Graham J W, Au J G, Hansen W B. Verifying Drug Abuse Prevention Program Effects Using Reciprocal Best Friend Reports. *Journal of Behavioral Medicine* 2000;6(Vol 23)
8. DeJong W, Schinder SK, Towvim LG, Murphy MJ, Doer EE, Simonsen NR, Mason

- KE, Scribner RA. A Multisite randomized trial of social norms marketing campaigns to reduce college student drinking. *J Stud Alcohol* 2006; 67: 868-879
9. Wechsler H, Nelson T, Lee JE, Seibring M, Lewis C, Keeling R. Perception and Reality: A National Evaluation of Social Norms Marketing Intervention to reduce College Students' Heavy Alcohol Use. *Journal of Studies on Alcohol* 2003; 4(64)
10. Ellickson PL, Bird CE, Orlando M, et al. Social context and adolescent health behaviour: does school-level smoking prevalence affect students' subsequent smoking behaviour? *J Health Soc Behav* 2003; 44:525-35
11. D'Amico EJ, McCarthy. Escalation and Initiation of Younger Adolescents' Substance Use: The Impact of Perceived Peer Use. *J Adolesc Health* 2006; 39: 481-487
12. Olds RS, Thombs DL, Thomasek JR. Relations between normative beliefs and initiation intentions toward cigarette, alcohol and marijuana. *J Adolesc Health* 2005; 37:75
13. Bahr SJ, Hoffmann JP, Yang X. Parental and Peer Influences on the Risk of Adolescent Drug Use. *The Journal of Primary Prevention* 2005; 26(6)
14. Apostolidis T, Feuilaime N, Simonin L, Rolland G. Cannabis use, time perspective and risk perception: Evidence of a moderating effect. *Psychology & Health* 2006;21(5)
15. Bachman JG, Johnson LD, O'Malley PM. Explaining recent increases in students' marijuana use: impacts of perceived risks and disapproval, 1976 through 1996. *American*

- Journal of Public Health* 1998; 6(Vol. 88): 887-892
16. Duistman DM, Colbry, Lyndi S. Perceived risk and use as predictors of substance use among college students *Health Values: The Journal of Health Behavior, Education & Promotion* 1995; 19(2): 44-52.
17. Andersson A, Miller P, Beck F, Chomynova. The Prevalences of and perceived risk from drug use among Teenagers in 33 European Countries. *Journal of Substance Use* 2009; 19: 189-196
18. Ministarstvo zdravlja Republike Srbije. Institut za javno zdravlje Srbije. ESPAD istaživanje - Izveštaj za Srbiju 2008. Institut za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanović Batut" 2009.
19. Perkins HW, Meilman PW, Leichter JS, et al. Misperceptions of the norms for the frequency of alcohol and other drug use on college campuses. *J Am Coll Health* 1999;47: 253-8
20. Page R, Hammermeister M, Roland M. Are high school students accurate or clueless in estimating substance use among peers? *Adolescence* 2002;37(147):567-575
21. Kilibarda B. Potrebe za medijskim opismenjavanjem u osnovnim i srednjim školama (specijalistički rad). Medicinski fakultet Univerzitet u Beogradu; 2006
22. Botvin, GJ, Baker E M, Dusenbury E, L, Goldberg CJ. The false consensus effect - predicting adolescents' tobacco use from normative expectations. *Psychological Reports* 1992;70(1):171-178

23. Gibbons F, Helweg-Larsen M, Gerrard M. Prevalence estimates and adolescent risk behavior: Cross-cultural differences in social influence. *Journal of Applied Psychology* 1995; 80:107-121
24. Iannotti RJ, Bush PJ. Perceived vs. actual friends' use of alcohol, cigarettes, marijuana, and cocaine: which has the most influence? *Journal of Youth and Adolescence* 1992;21:375-389
25. Olds T, Thoms M. The relationship of adolescent perceptions of peer norms and parent involvement to cigarette and alcohol use. *Journal of School Health*. 2001;71(6):223-233
26. Kilibarda B, Kisin D. Izveštaj sa seminara za edukaciju edukatora po akreditovanom programu "Multisektorski pristup u prevenciji zloupotrebe PAS", Institut za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanović Batut" 2011
27. Kaplan HB, Martin SS, Robbins C. Pathways to adolescent drug use: self-derogation, peer influence, weakening of social controls and early substance use. *Journal of Health and Social Behavior* 1984; 25: 270-289
28. Lejkova P, Csemy L. Risk perception and attitudes of young people towards drug use. *Adiktologie* 2005; 1: pp. 34-48
29. Chomynova P, Miller P, Beck F. Perceived Risks of Alcohol and Illicit Drugs: Relation to Prevalence of Use on Individual and country Level. *Journal of Substance Use* 2009; 14: 250-64
30. Goldberg, J.H., Halpern-Felsher, B.L., Millstein, S.G.,. Beyond invulnerability: the importance of benefits in adolescents' decision to drink alcohol. *Health Psychol.* 2002;21:477-484.
31. Romer, D, Jamieson, P. Do adolescents appreciate the risks of smoking? Evidence from a national survey. *J. Adolesc. Health* 2001;29:12-21.
32. Weinstein ND, Marcus SE, Moser RP. Smokers' unrealistic optimism about their risk. *Tob Control.* 2005; 14(1):55-9.
33. Larsman P, Eklöf M, Törner M. Adolescents' risk perceptions in relation to risk behavior with long-term health consequences; antecedents and outcomes: A literature review. *Safety Science* 2012; 50:1740-1748